

Cordoba Peace Institute - Geneva
Chemin des Vignes 2bis
1209 Geneva
Switzerland

Tel: +41 (0) 22 734 15 03
E-mail: info@cpi-geneva.org
www.cpi-geneva.org

CORDOBA PEACE INSTITUTE
— GENEVA —

معهد قرطبة للسلام

CPI.Geneva

CPI_Geneva

CPI-Geneva

© Córdoba Peace Institute – Geneva
Chemin des Vignes 2 bis, 1209 Geneva, Switzerland
تلفون: +41 (0) 22 734 15 03
info@cpi-geneva.org
www.cpi-geneva.org

د عکسونو حقوق: PEXELS
ډیزاین او ترتیب: Movi-Design

د افغان طالبانو د اساسي قانون ډرافټ
نظريه او عمل، نوي پیلونه او محاسبه شوي دوامداري
لیکوال: اوزیر خان او احمد-ولید کاکړ

دا راپور آنلاین کې ترلاسه کېدی شي په: www.cpi-geneva.org
په دې راپور کې څرگندونې یوازې د مشارکینو نظرونه ښيي، نه چې د Córdoba Peace Institute - Geneva د نظرونو په توګه.

محتویات

7	1. پیژندنه
8	2. پس منظر
10	3. تاریخي شرایط
12	4. د تیرو او اوسنیو تر منځ د اساسي قانون مسوده
14	5. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون د تصویب تر شا سیاسي نظرونه
16	1.5 د امیر په مقابل کې د ۱۹۶۴م کال په اساسي قانون کې د پاچا رول
18	2.5 د اجرائیوي توازن سره مبارزه
20	3.5 عدلیه
22	6. پایله
	کتابتون

1. پېژندنه

قانون د طرحې په اړه بېلابېلې او متضادې څرگندونې وکړې. د طالبانو د حکومتدارۍ يوه د پام وړ ځانگړنه دا ده چې د هر ډول پابندۍ او په ځانگړې توگه د کود شوي دريځونو په اخیستو کې د دوی لیوالتیا ښودل شوې چې دوی یې حساب ورکوونکې وي. په داسې حال کې چې د دې ساحوي کار او راپور له بشپړیدو وروسته د قانون د حاکمیت د وزارت د قانون فرمان صادر شوی دی، د راتلونکي اساسي قانون په اړه خبرونه د نظري بحث او اټکل کولو په ساحه کې محدود پاتې دي، سره له دې چې د اساسي قانون مسله په افغانستان کې د طالبانو د راتلونکي حکومتدارۍ په اړه یوه کرکۍ پاتې ده. د CPI کارپوهانو په پاکستان او افغانستان کې ساحوي کار ترسره کړ د ۲۰۲۳م کال دوبي د اسلامي امارت د نوي ټاکل شوي اساسي قانون د مسودې په اړه د محرکاتو د پوهیدو لپاره او د دیني اخلاقو په اړه چې د دې مسودې لارښود کوي. په افغانستان او پاکستان کې د طالبانو د حکومت له غړو، دیني عالمانو، کارپوهانو او د مدني ټولنې د فعالانو په گډون له گڼو فعالانو سره مرکې ترسره شوې.

دا څیړنه په افغانستان کې د نوي اساسي قانون د مسودې د بحث په اړه د کلیدي اړخونو د تحرک او مختلفو نظرونو تحلیل وړاندې کوي. د افغانستان د اساسي قانون تاریخ او سیاسي کلتور بېلابېل لوستل او تفسیرونه، په ځانگړې توگه د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون، تر نن ورځې پورې په دې بحث کې اساسي رول لوبوي.

د ۲۰۲۱م کال د اګیست له میاشتې راهیسې، طالبانو له خپلې لومړۍ کرکجنې واکمنۍ شل کاله وروسته په افغانستان کې واک تر لاسه کړ. د طالبانو حکومت په سني نړۍ کې یوازینی حکومت دی چې د مذهبي طبقې له خوا واکمن دی. دا ځان د دیوبندي غورځنگ سره پیژني او اداره یې له همدې امله د حنفي فقهې پر بنسټ د شرعي اسلام د سخت پلي کیدو پلوي کوي. د افغانستان تقریباً ټول نفوس مسلمان دی او اکثریت یې سني حنفیان دي. شیعه اقلیت په عمده توگه د شیعه مذهب د جعفري دولسمې څانگې پورې اړه لري، د شیعه مذهب دننه د اسماعيلي فرعي برخې سره یوه کوچنۍ بله ډله لري. بل مهم عنصر چې په افغانستان کې باید په پام کې ونیول شي توکم دی. د طالبانو اکثریت پښتانه دي: په تاریخي لحاظ په افغانستان کې تر ټولو لوی توکمیزه ډله ده. له ۱۷۴۷م کال راهیسې د افغانستان تقریباً ټول مشران پښتانه دي. په افغانستان کې نور مهم توکمونه تاجک، ازبک او هزاره ګان بلل کیږي چې هزاره ګان یې اکثریت شیعه مذهب دي. په افغانستان کې وضعیت په ډیرو برخو کې له ننګونو ډک دی، په ځانگړې توگه دا درې اړخونه: (۱) اقتصادي وضعیت، په ځانگړې توگه بیا د نړیوالو مرستو کمښت او بندیدل؛ (۲) د ISKP په رامنځته کیدو سره امنیتي تاوتریخوالی؛ (۳) یو غیر متناسب او مبهم حکومتداري سیستم چې نسبتاً متضاد سیاستونه لري لکه د نجونو تعلیم منع کول.

په تېرو کلونو کې د طالبانو بېلابېلو چارواکو د نوي اساسي

2. پس منظر

طالبان په برياليتوب سره د ۲۰۲۱ م کال د آگيست په ۱۵ مه کابل ته ننوتل. د امريکي (ناتو او د هغې افغان متحدينو) په وړاندې د دوی د دوه لسيزو خونړی جهاد په برياکې، د دوی واک په ټوله نړۍ کې د اندېښنو لامل شو. طالبانو په خپل سياست کې پرمختګ کړی او که داسې وي، نو څنگه؟ په حکومت کې د دوی اوسنۍ دوهمه دوره کې به د دوی اجندا څه وي؟ تر ټولو مهمه دا چې دوی به څنگه خپل ځانګړنه او نه منونکي اسلامي عنعنات د هغه عصري دولت له غوښتنو سره تطابق کړي چې اوس پرې واکمن دي؟ له واک څخه د درې کالو په تېرېدو سره لا هم ډېرې پوښتنې بې ځوابه پاتې دي.

د تعريف له مخې د راتلونکي وړاندوينه کول د دې (وروستي) تېرو معاینه کولو ته اړتیا لري. د افغانستان د ځوريدلي عصري تاريخ د تشخيص په هڅه کې، موجوده ادبياتو مختلف عوامل په ګوته کړي او تمرکز يې پرې کړی دی. پدې کې د هيواد جغرافيه او په پايله کې د بهرنيو قدرتونو په وړاندې زيانمنتيا، د هغې ستونزمنه خاوره، ضعيف زیربناوې، په تاريخي لحاظ کمزوری مرکزي حکومت او همدارنګه د هغه قومي ژبني تنوع شامل دي، مګر محدود ندي؛ وروستنی ډېری وختونه د سياسي - ايډيالوژيکي قطبي کولو لپاره د ناګزير ګام ډېرې په توګه تشرېح کېږي.

که څه هم، په نسبي توګه د دولت جوړونې د هڅې او ناکامۍ تکراري ملي دورې ته لږه پاملرنه شوې ده. دا بڼه، په بدل کې، د يوې پراخې او اوس د پېړيو پخوانۍ پديدې استازيتوب کوي: د هغه څه تر منځ تکر چې تاريخ پوهانو د عصريت په توګه د کلاسيک اسلام څخه مخکې عصريت په توګه بللی دی، چې افغانستان که په بشپړه

توګه نه وي، په لويه کچه پورې تړاو لري. د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د ناهل شوي تاو تريخوالي سره، د هغې ټکانونه په ځانګړې توګه په افغانستان کې احساس شوي. د دې راپور د ليکلو تر وخته، د طالبانو اسلامي امارت د دولت جوړونې په هڅو بوخت دی، چې وروستی پايله به يې طالبانو ته سوء جنراتور وي، خو جزئيات يې د شنونکو له نظره لانجمن دي. عصري دولت، ويل هالاق په ګوته کوي، له تاريخي پلوه له کلاسيک اسلام څخه ليرې يو بنسټ دی چې د طالبانو لپاره نقشه جوړوي، مګر اوس طالبان غواړي خپل دولت ترکيب کړي.¹ په هرصورت، د دولت جوړونې هڅې په هيڅ صورت کې د طالبانو لپاره ځانګړي ندي. لومړنۍ هڅې څه باندې يوه پېړۍ مخکې وشوې، او هغه ستونزې چې په افغانستان کې را منځته شوې، ځانګړې نه دي. د اسلامي نړۍ ډېره برخه له ننګونو سره لاس او گريوان ده، د برياليتوبونو په مختلفو کچو سره. د يو ګوندي دولت د موثر چلوونکي په څوکۍ کې،² طالبان د قاضي، جيوري او اعدام په توګه کار کوي؛ دوی د قوماندې مقام لري چې له هغه څخه د هيواد د راتلونکي اساسي قانون جوړونې پريکړه کوي. د افغانستان د پخوانيو حکومتونو کينډۍ دوی ته شته. له کومو اړخونو سره موافق دي، او کوم جزئيات له هغه څخه جلا دي، يوازې د طالبانو په واک کې دي.

د طالبانو له چارواکو او ورسره تړلو علماوو، ديني عالمانو او همدارنګه د امريکي په ملاتړ د پخواني جمهوريت له څېرو سره د مرکو پر بنسټ، دا راپور به هڅه وکړي چې د طالبانو-سياست تر شا عملي پايلې روښانه کړي، په شمول د افغانستان د بل اساسي قانون د توشيح ستونزمن کار. داسې انګيرل کېږي چې دوی د دې کولو اراده لري.

“د قدرتونو د جلاوالي
مفکوره د امارت په
چوکاټ کې نه ځايېږي.
د قدرت سرچينه يوه ده.”
عبد السلام ضعيف،
د طالبانو بنسټ
اينودونکی او وروسته د
پاکستان لپاره سفير.

1 وائل حلاق، ناممکن دولت - اسلام، سياست، او عصري وضعيت (نيويارک: د کولمبيا پوهنتون پريس، ۲۰۱۲).

2 اياز گل، “طالبانو د شرعي سرغړونو په حواله افغان سياسي ګوندونه منع کړل،” د امريکا غږ، د اګست ۱۶، ۲۰۲۳.

<https://www.voanews.com/a/taliban-ban-afghan-political-parties-citing-sharia-violations/7228136.html>

3. تاریخي شرایط

عصري افغان دولت د لنډ مهاله افغان دراني امپراتورۍ له ړنگیدو وروسته د یوه رمپ دولت په توګه راڅرګند شو. احمدشاه دراني چې په عمومي ډول د ملت پلار (بابا) ګڼل کیږي، په ۱۷۴۷م کال کې یې د امپراتورۍ بنسټ کېښود او د افغانستان سرحدونه یې تر پارس او هند پورې وغځول. د هغه نظامي وړتیا د انکار وړ نه وه، مګر د افغان بدبختۍ او د ادارې د جوړولو لپاره د ظرفیت سره یوځای نه وه. دا په دردناکه توګه څرګنده شوه کله چې د هغه امپراتورۍ د هغه له مړینې وروسته یوازې په لسیزو کې د کورنۍ جګړو سره مخ شوه. لاندې لسیزې به دا په ډاګه کړي چې د امپراطورۍ سقوط یوازې پیل و. د دراني امپراتورۍ ړنګیدو هیواد د مداخلې او په پای کې د برتانوي امپراتورۍ لخوا دوه جلا یرغلونو ته وده ورکړه. حقیقت دا دی چې دوی په برصغیر کې دومره ټینګ کار کړی چې د احمدشاه نفوذ یو وخت نور هم غځولی و.

د عصري دولت بنسټیز بلاکونه یوازې د ۱۹مې پېړۍ په وروستیو کې ځای په ځای شوي وو. دا د عصري اروپا د امپریالیزم د ځواکونو په وړاندې چې افغانستان په عمل کې بې وسه وو، د دې کار د خالص اړتیا په ځواب کې خورا ډیر و. لومړنۍ او محدودې هڅې د نولسمې پېړۍ په نیمایي کې د امیر شېرعلي له خوا شوې وې،³ خو دا د امیر عبد الرحمن د واکمنۍ وخت و. خان (د اوسپنې امیر) چې د اوبو یوه شبیه په نښه کړه. د انګریزانو لخوا نصب شوی کله چې دوی د دویمې انګلیس-افغان جګړې په پایله کې کابل وټنېتاه، د امیر دوه لسیزې واکمنۍ د بې ساري مرکزي کیدو شاهد و. دا د هغه د پادریانو د تسلط او په ډیر عملی شرایطو کې د هغه د نه منلو وړ وحشت دوه ستنې او د برتانوي وسلو پراخه زیرمو ته د لاسرسي له لارې رامینځته شوې. د عبد الرحمن ځایناستي په دې اړه جوړ شول. د هغه د زوی او ځای ناستی حبیب الله د واکمنۍ پرمهال د لنډمهاله عصري کولو هڅه وشوه. د دې برخه او پارسل د خپل ځان د مشروع کولو یوه لویه هڅه وه، په مذهب باندې د تکیه کیدو په شمول. په دې کې لومړۍ پښتو متن هم شامل دی چې د حکومت لخوا خپور شوی: د حکومت د دیني اړتیا په اړه یوه مقاله چې په اصل

کې د مولوي عبدالرب اخندزاده لخوا په دري ژبه لیکل شوې وه، وروسته بیا پښتو ته وژباړل شوه.⁴ پښتو ته ژباړه په دوه دلایلو ولاړه وه. دا په لومړي سر کې د ګډو هڅو له پیل سره همغږي وه چې پښتو لږ تر لږه له دري سره برابرې ته لوړه کړي. دوهم، د پمفلټ مخاطبین: پښتانه، د پام وړ وو. پښتانه د افغانستان تر ټولو پیاوړي توکمونو وو چې شاهي کورنۍ ورسره تړاو لري. دوی هم په تاریخي توګه داسې پېښ شوي چې د بغاوت او د دولتي واک په وړاندې مقاومت کولو لپاره خورا حساس وي.⁵ په اساسي قانون کې د دولت د قوانینو د ځای پر ځای کولو لومړنۍ ګډه هڅه د ۱۹۱۹م کال د دریمې او وروستۍ افغان انګلیس جګړې په پایله کې رامنځ ته شوه. د جګړې په پایله کې کابل په خپلو بهرنیو چارو کې بشپړه خپلواکي ترلاسه کړه، او پاچا امان الله د خپلې پاچاهۍ د عصري کولو لپاره لیواله و، چې تر یوې اندازې یې د دې غوښتنې له امله هڅول شوی و چې “اروپا ته وښيي چې افغانستان د نړۍ په نقشه کې خپل ځای لري”⁶ له هغه وروسته ډېر ژر، هغه د ترکی، هندي او افغان علماوو یوه ټولګه جوړه کړه. دوی ته دنده ورکړل شوې وه چې د یوه عصري دولت تر سیوري لاندې د اساسي قانون مسوده جوړه کړي چې د حنفي مذهب د عمده مکتب له نظره د اسلامي قانون

د نارینه او ښځو تر منځ د مذهبي پلوه جلا جلا کول منع کول، د سپیڅلو نارینه وو (پیر) او د هغوی د پيروانو (مريدانو) تر منځ د دوديزو صوفي اړيکو غیرقانوني کول، او د بهرنيو تعلیم یافته ديني عالمانو د تبلیغ څخه منع کول شامل دي. امان الله هم په عاجله توګه د رابلل شوي جرګې غړي دي ته اړ کړل چې غربي جامې واغوندي، چې ډېر ژر د کابل ټولو نارینه اوسېدونکو ته وغځول شوه.⁹ دا طریقي د اتاترک د ترکیي سیکولر کولو سره د اداري او قانوني عصري کولو په پرتله ډیر ورته والی لري. د هیواد په کچه د پاڅونونو وروسته، تخت د امان الله د تره زوی، نادر لخوا ونیول شو. یو نوی اساسي قانون په ۱۹۳۱م کال کې لاسلیک شو. دا په خاموشۍ سره د امان الله لږ جنجالي اصلاحات په داسې حال کې چې پادریانو ته یې ځواکمن امتیازات ورکول او هیواد یې پریښود، په حقیقت کې د شاهي فرمان له مخې اداره کیده.¹⁰ د عصري کولو په برخه کې لږ ګامونه پورته شوي، چې د هغې ځنډ د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون تصویب دی: د راتلونکو افغان حکومتونو لپاره یوه نقشه، په ښکاره توګه، طالبان. عجیبه خبره دا وه چې طالبان د هماغو ټولنیزو شرایطو محصول دی چې یوازې یوه پېړۍ مخکې یې د نظامناامي مخالفت کړی و.

په ټینګه پابند وي. د مولوي عبدالواسع په مشرۍ یوه جامع او مشورتي بهیر د جزا د کوډونو سربیره، د اساسي قانون، نظام نامه، جوړه کړه.⁷ په هرصورت، دا نظام نامه د هغه وخت زړور عصريت باید د شریعت سره په مطابقت کې ترسره شوي هڅې په پام کې ونیسي. د طالبانو اوسنی قاضي القضاات عبدالحکیم حقاني، سره له دې چې د امان الله په لېوالتیا یې توصیه کړې، د اصلاحاتو په برخه کې د شریعت په رعایت اعتراف کوي. قاضیانو جنایي حکمونه له عمومي شرعي جزا څخه اخیستل؛ سوداګریزې او حقوقي شخړې د مولوي عبد الواسع تمسوک القادات الامانيه ته راجع شوي. حقاني صاحب بالاخره د امان الله په دوره کې ټول قوانین اعلان کړل چې په قانوني، سوداګریزو او یا جنایي چارو کې د قانون مطابق وو.⁸ شرعي فقه. د امان الله اصلاحات، سره له دې چې د اسلامي اصولو د ټینګښت په برخه کې د جدي هڅو سره سره، بیا هم سخت مخالفتونه رامنځته شول. د دې غبرګون لاملونه مختلف وو، په هرصورت، مجموعه د پراخ هیواد نیمګړتیا په ګوته کوي چې د عصري دولت جوړونې او د ملت-دولت موډل کې شامل شي. مایوسه، د امان الله ناکامۍ هغه د دې لامل شو چې وروسته افراطیت رامنځته شي. په دې کې د اصلاحاتو وروستۍ هڅه ښودل شوې، په شمول

7 Ibid.

8 عبدالحکیم حقاني، د قضاوت تاریخ (مانچسټر: قاسم العلوم، ۲۰۲۳)، ۲۹۳.

9 فیل هالټن، د ویني مینځل: د افغانستان سل کلنه جګړه (ټورنټو: ډنډرن، ۲۰۲۱)، ۳۵.

10 وارټن ګریګوریان، د عصري افغانستان ظهور: د اصلاحاتو او عصري کولو سیاست، ۱۸۸۰ - ۱۹۴۶ (سټفورد، کالیفورنیا: سټفورد پوهنتون پریس، ۱۹۶۹).

3 محمد حسن کاکړ، د افغانستان سیاسي او ډیپلوماتیک تاریخ، ۱۹۰۱-۱۸۶۳، د بریل داخلي آسیا کتابتون، ۱۷ ټوک (لېږن، بوستن: بریل، ۲۰۰۶).

4 عبد الرب خان، رساله پښتو، اعتقاد العلماء (کابل: مطبع سینکی مشینخانه دار السلطانه کابل، ۱۹۱۵).

5 محمد حسن کاکړ، افغانستان د امیر عبد الرحمن خان په واکمنۍ کې (د لندن پوهنتون، ۱۹۷۴).

6 فیض احمد، د افغانستان راپورته کیدل: د عثمانی او برتانوي امپراتوریو ترمنځ اسلامي قانون او دولتي چارې (کیمبرج، میساچوسټس: هارورډ پوهنتون پریس، ۲۰۱۷).

4. د تیرو او اوسنیو تر منځ د اساسي قانون مسوده

په ۲۰۲۱م کال کې د طالبانو له واک څخه وروسته د دغې ډلې د حکومتوالۍ د سیستم په اړه د تودو بحثونو څپې پیل شوې. ډیری یې د دې هڅو له مخې رامینځته شوي چې دقیقاً په گوته کړي چې د حکومت په اړه د طالبانو تصور څه لامل کیږي او دا څنگه د لویدیځ نورمونو سره توپیر لري. دا ډول تشخیصونه په عموم ډول د حکومت په اړه د غربي افکارو تر منځ په ښکاره توپیر ټینګار کوي لکه څنگه چې د عصري اسلام د چوکاټونو سره مخالفت کوي. په غربي پوښښ کې په تیوري باندې دا غیر متناسب تمرکز هیڅ تصادف نه دی، او په ځانګړې توګه د سپټمبر د یوولسمې وروسته نړۍ کې، ډیری وختونه د طالبانو د غندلو په هڅونه کې ریښې لري. د معاصر سیکولر نورمونو څخه د طالبانو دڅرګند توپیر په ټینګار سره، د دې ډلې هدف د منلو له پیل څخه بهر ساتل او دوی د شک، ډار او دښمنۍ ځای ګرځول په اسانۍ سره ترلاسه کیږي. په هیڅ ځای کې دا توپیر د دوی په سیاست کې د قانوني تیوري په پرتله ډیر نه ښکاري. په داسې حال کې چې تیوري په هیڅ صورت کې مهمه نه ده، او دا راپور به د هغې په اړه روښانه کړي، په هغه طریقه چې میتافزیک فزیکي کیږي، چیرته چې تیوري عمل کیږي، مساوي مهم دي. د یو پرمختللي سیاسي-پوځي سازمان په توګه، دوه ګونۍ ستنې هغه څه چې د حکومتدارۍ په برخه کې د یوې بالغې تګلارې جوړول دي هغه قانوني دودونه دي چې دا ډله د سیاسي ملحوظاتو سره یوځای په ۲۰۲۱م کې د دوی د واک اخیستو راهیسې د افغانستان ځانګړتیاوې لري.

له طالبانو څخه مخکې او په حقیقت کې له جګړې مخکې افغانستان ته د یو لنډ بدلون اړتیا ده. د ۱۹۶۴م کال شاهي اساسي قانون د افغانستان په تاریخ کې یو مهم پړاو و. دې د خپل ۱۹۳۱م کال مخکیني وخت څخه په ډیری برخو کې وقفه په نښه کړه ځکه چې دا ټولنیز- سیاسي بدلونونه په قانون کې تصویب کړل چې د درې لسیزو اوږده دولت جوړونې پروسې پایله وه. د افغانستان د لا پرمختګ لپاره د یو پرمختللي کلتست په توګه په پراخه توګه ستاینه شوې، د هغې په سربیزه کې د “سیاسي، ټولنیز او اقتصادي ډیموکراسۍ” د لاسته راوړلو څرګند هدف

شامل و او د هغې مهمې ځانګړتیاوې د ښځو رایه، نړیواله زده کړه او یوه ټاکل شوې مقننه قوه وه.^{۱۱} د ۲۰۰۴م کال اساسي قانون د افغانستان لومړنۍ عصري اساسي قانون و، لکه څنگه چې د کابل پوهنتون د عامه ادارې استاد فیض محمد ځلاند زموږ د مرکې په ترڅ کې ټینګار کاوه. د کولمبیا په پوهنتون کې د بشری علومو پروفیسور ویل هالاق به له هغه سره موافق وي. د فی الحلاق پوهه په خپل کتاب “ناممکن دولت” کې څرګنده کړې، د عصري دولت رامینځته کول د شریعت نږدې بشپړ تخریب ته اړتیا لري.^{۱۲} د هالاق لپاره ثبوت به د ۱۹۶۴م کال په اساسي قانون کې وي چې د ۱۹۳۱م کال اساسي قانون بدلوي تر هغه چې دا د دولتي محکمو او شرعي محکمو ترمنځ ویشل شوي. د دولت قانون، په ۱۹۶۴م کال کې، به د شریعت څخه لوړ او ټول شموله شي. دا د اساسي قانون د اړتیاو تابع وه: قانون جوړونه نشي کولی د شریعت سره په ټکر کې وي، که څه هم د شریعت سره په سمه توګه سرغړونه د مذهبي روزل شویو فقهاوو لخوا په ندرت سره پریکړه شوې. دغه حالت د افغانستان د امریکایي پوهنتون د حقوقو د پوهنځي د معاون استاد هارون رحيمي له خوا د «بدعتي مادي» په توګه یاد شوی دی.^{۱۳} پاکستان یو بل هیواد دی چې ورته د توکمپالنې مادي لري. دا د حامد الحق په وینا، د هغه په وړاندې د سپکاوي د معمول توروو څخه معاف شو. دا بند یوازې په ۱۹۷۰مه لسیزه کې د هغه د مرحوم پلار په ګډون د مذهبي تاسیساتو لخوا د پراخه لابی کولو وروسته شامل شو. هغه په داسې حال کې چې له طالبانو بې وغوښتل چې اساسي قانون دې د لومړیتوب په توګه ومني، خو په دې باور دی چې طالبان باید په دې برخه کې د پاکستان تقلید ونه کړي، ځکه چې د اساسي قانون له مخې د نوي پیل فرصت باید له لاسه ورنکړل شي.

پرتله له دې چې د بغاوت ماده د تاریخي پلوه منحل شوي شریعت د مخکیني تمثیل سره په تضاد کې و چې د محلي قاضیانو لخوا د دولت ماشین ته د پام وړ مرستې پرته پلي کیږي. د یو لړ قوانینو معیاري کولو سره چې په ټول هیواد کې په مساوي توګه پلي کیږي، د ۱۹۶۴م کال شاهي اساسي قانون “مدرنیت” یې سرته ورساوه او د معاصرې

له مشرانو سره د هغه خبرې د طالبانو له نیولو وروسته ښکاره وې. قاضي د طالبانو له هغه غیر معمولي تور څخه ځان ګوښه کړ؛ دوی نه وو، لکه څنگه چې ځینو منتقدینو ادعا کړې وه، د قانوني کود په نشتوالي کې د هیواد د حکومت کولو لپاره محتویات نه و. قاضي وویل، دوی د ۲۰۰۴ م او ۱۹۶۴م کال د اساسي قانون د ردولو سره سره، چې دوی [طالبان] وايي باید بدلون ومومي، د اساسي قانون مفهوم مني. سره له دې هم د قاضي د بدلون د هیلو بیانول، لکه څنگه چې د پخوانیو اساسي قانونونو د لغوه کولو مخالف وو، روښانه و. قاضي وویل، د اساسي قانون تعدیل به په عمده توګه د شریعت د لومړیتوب په ټینګولو او تقویه کولو تمرکز وکړي. دا به د ډیموکراسۍ او مساواتو ایډیالونو ته د هرډول حوالې له مینځه وړلو سره په ګډه ترسره شي. که څه هم قاضی صاحب ډیر څه اټکل کړی وو، په قیاس پاتې شو. د طالبانو ډیری موقوفه په مشخصه توګه مبهم دي. قاضي وویل، دا لا څرګنده نه ده، چې دوی په کومو [دقیقو] مادو اعتراض کوي [ډیر سخت]. د طالبانو د اصلاح د غوښتنې او نه د باطلیدو په اړه د پخواني اساسي قانون تحلیل هم موږ ته د طالبانو د یوه بل چارواکي له خوا رالیرل شوی دی. د طالبانو یوه چارواکي د نوم د نه ښودلو په شرط، موږ ته په کندهار کې د امیر لخوا رابلل شوې غونډه را واوروله. پداسې حال کې چې امیر وویل، پخوانیو اساسي قوانینو “ښتیز اصلاحات” ته اړتیا درلوده، تر هغه چې په تیوري کې د دوی د انحراف په اړه اندېښنه وه، د فرو (ځانګې) عناصرو کې - او د دوی د بندونو پلي کول، ډیری محتوا د منلو وړ پاتې شوه.

شریعت له پلوه یې له منځه یوړل او هغه څه یې تر لاسه کړل چې امان الله او نظام نامه په ۱۹۲۳م کال کې ناکام شول.

دا په مستقیمه توګه، د طالبانو لپاره خورا ستونزمنه، د عامه حاکمیت مفهوم په گوته کوي. حاکمیت، اساسي قانون روښانه کړی، د خدای نه، بلکې ملت پورې اړه لري. دا حاکمیت په پاچا کې مجسم شوی و. په هرصورت، د بغاوت ماده، اعلامیه او حدیې رد کړ، په یوه تیاره مظاهره کې چې د عصري اسلامي دولت جوړونې تضادونه دي. نه مذهبي محافظه کاران او نه هم سخت سیکولرستان له دې څخه راضي شوي. د هالاق لپاره، د یوې مفکورې په توګه مشهور حاکمیت د ملت-دولت بنسټ او شرط (یا “شکل-ملکیت”) دی، چې رد کول به د افغان دولت په حدودو کې د یوې “مدرنې” سیاسي پروژې لپاره د طالبانو ژمني رد کړي. بیا هم دا مفهوم د یو بل او خورا مهم دلیل لپاره متنازع دی، چې په پایله کې دا په ټوله نړۍ کې د محافظه کار اسلامي حرکتونو مرکز جوړوي. دا د قرآن کریم د خدای د ټاکلو له کلاسیک پوهاوی سره مخالفت لري: دا یوازې د خدای لپاره و چې “د اسمانونو او ځمکې حاکمیت لري” (3: 189). حاکمیت، په اصل کې، په کلکه د خدای امتیاز و، څوک چې یوازې حاکم و. مفتي تاج محمد صهیب، د قندهار د یوې مدرسې امیر ټاکل شوی، په دې توګه د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون د “انحراف مفکورې” په شمول غیر اسلامي وباله، چې د “نر او ښځې تر منځ د برابرۍ” مفکورې هم پکې شاملې وې، مګر محدودې نه وې.

پوهاند گل رحمان قاضي هم همداسې روښانه و. د طالبانو

11 د افغانستان حکومت، “د افغانستان اساسي قانون = اساسی قانون (۱۹۶۴)،” د ارتور پاول افغانستان ټولګه، ۲۰۰۵، <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=afghanenglish>

12 حلاق، ناممکن دولت - اسلام، سیاست، او عصري وضعیت.
13 هارون رحيمي، “د طالبانو د اسلامي سیاست سره د اساسي قانون حساب: په وړاندې سخته لاره،” د سولي مطالعات VIII (د افغانستان د ستراتيژیکو مطالعاتو انستیتیوت، ۲۰۲۱).

https://www.aiss.af/assets/aiss_publication/Reckoning_with_Islamist_Politics.pdf.

5. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون د تصویب تر شا سیاسي نظرونه

سره له دې چې د ۱۹۶۴م کال او د طالبانو-سیاست ترمنځ فلسفي فشارونو څرگندېدل، شاهي اساسي قانون په بشپړه توګه غیر پیل کونکی نه و. داسې سیاسي ملاحظې وې چې حتی طالبان یې هم سترګې نه شي پټولی. د ۲۰۲۱م کال واک په افغانستان کې د څلور لسيزو اوږدې جګړې په پای ته رسولو سره یو بريالیتوب ترلاسه کړ. طالبانو، پرته له کوم دلیل د دې لپاره د اعتبار ادعا کولو کې هېڅ وخت ضایع نه کړ. د دوحې په خبرو اترو کې د حکومت یوه پخواني ګډونوال د دې لپاره دوه اصلي لاملونه ولیدل. واک په حقیقت کې د څلورو لسيزو اوږده جګړه پای ته ورسوله. دا هیواد هم د یوې قانوني خلا سره مخامخ کړی و. حتی طالبان ونه توانیدل چې لږ تر لږه د یو څه دوام لپاره د فشار اړتیا ته سترګې پټې کړي. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون په جزوي او لنډمهاله توګه د پلي کولو اعلان، له دې امله، په احتمالي توګه د سیاسي اضطرابي حالت او روان قانوني محدودیت په جریان کې د پراخې بې باورۍ د کمولو لپاره هڅول کیدې شي. دا هم کیدای شي، لکه څنګه چې په دوحه کې د طالبانو پخواني مرکچي وویل، په سیاسي توګه د "امریکې د غولولو" او په پراخه کچه نړۍ ته د "غولولو" لپاره محاسبه شوی وي.

وروستنۍ نظر، په داسې حال کې چې متعصب دی، د منلو وړ نه دی. دا په ځانګړي توګه د شاهي اساسي قانون د لنډمهاله او محدود پلي کیدو اعلان کولو ماهیت ته په پام سره. اعلاميې په پیل کې د چین سفیر ته د عدليې د

موقت وزیر لخوا په خصوصي توګه د یوې تبصرې حواله کړې.¹⁴ دا پوښتنه چې ولې قضايي چارواکي له یوه بهرني دیپلومات سره لیدنه کوله د یوې لویې پوښتنې تر سیوري لاندې راغله: څنګه او ولې د دولت جوړونې مسلې په داسې غونډو کې د خبرو ټکي جوړوي؟ دا پوښتنه یوازې هغه وخت اهمیت پیدا کوي کله چې د طالبانو د حساسیت په اړه محاسبه وشي چې دوی د کورنیو مسلو په توګه د بهرنیانو له نظره څه فکر کوي. دا تبصره د نړیوالو رسنیو لخوا نقل شوې وه ځکه چې کورني ګټې او پوښښ په نسبي ډول خاموش شوی او پرمخ وړل شوی، د یو احتمالي وخت منعکس کول چې موخه یې د اساسي قانون د اسلامي ملکیت نشتوالي په اړه د کورنیو غبرګون کمول دي. هارون رحيمي خپل باور څرګند کړ چې د اعلان اهمیت له پامه غورځول شوی دی. هغه وویل، د لنډې اعلاميې وروسته شاهي اساسي قانون ته د عامه مرستې نږدې بشپړ نشتوالی شتون درلود. رحيمي د ۱۹۶۴م کال د اساسي قانون په پرتله د رباني د حکومت له ۱۹۹۲م کال وروسته د اسلامي اساسي قانون له مسودې سره د طالبانو ډېر مشترکات په ګوته کړل. همدا لامل و، چې رحيمي مخکې لیکلي وو، چې د ۱۹۹۰مې لسيزې په وروستیو کې د طالبانو د اساسي قانون مسوده ډېره "بې اثره" وه. دا د ځینو بدلونونو سره، په لویه کچه کاپي شوي، کله ناکله لفظي، د پام وړ برخې هغه څه وو چې د رباني حکومت مخکې دوی مسوده کړې وه.¹⁵

14 یاز ګل، "طالبان وايي چې دوی به د اوس لپاره د افغانستان د چلولو لپاره د پاچاهۍ اساسي قانون له ځینو برخو څخه کار واخلي"، د امریکا غږ، د ۲۸ سپټمبر ۲۰۲۱ <https://www.voanews.com/a/taliban-say-they-will-use-parts-of-monarchy-constitution-to-run-afghanistan-for-now/6248880.html>.

15 هارون رحيمي، "د افغانستان بیا رغونه: طالبان څنګه د افغانستان قوانین او حقوقي ادارې بدلوي"، د جنوبي آسیا د مطالعاتو د NUS انستیتیوت (۲۶)، (ISAS)، جولای، ۲۰۲۲.

<https://www.isas.nus.edu.sg/papers/remaking-of-afghanistan-how-the-taliban-are-changing-afghanistans-laws-and-legal-institutions/>.

1.5 د امير په مقابل کې د ۱۹۶۴م کال په اساسي قانون کې د پاچا رول

د ثبات د انځور وړاندې کولو يا حتی د نړيوال پوښښ د لاسوهنې لپاره د بېرنيو اړتياوو هاخوا، نور سياسي ملاحظات هم وو. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون د پاچا لپاره د دولت د مشر په توگه معيارونه ټاکلي وو: نارینه، د افغان تابعيت لرونکی، او د سني اسلام د حنفي مکتب پيرو. د طالبانو امير درې واره دي. د ۱۹۶۴م کال ټينگار د عبد السلام ضعيف لخوا هم روښانه شو، چې د طالبانو شريک بنسټ ايښودونکی او وروسته په پاکستان کې سفير او د گوانتانامو کې زنداني و. د ضعيف په وينا، د حنفي مذهب ټينگار دا په ځانگړي ډول زړه راښکونکی کړ. دا د ۲۰۰۴م کال د اساسي قانون سره د طالبانو د مخالفت او د حنفي مکتب له حذف سره د هغې د توپير او د هغې د حذف کيدو له امله دوه چنده ډير و، چې بيا د شيعه گانو په څير د اقليتونو څخه جوړ شوي سياسي بلاکونو د زياتيدونکي ځواک منعکس کوي. ضعيف وويل، “د [۲۰۰۴م] کال اساسي قانون سره موافقه کول يا منل به د [امريکي تر ملاتړ لاندې] د حکومت مشروعيت وي.” دا به يوازې، په عملي توگه، پخپله طالبان غير مشروع کړي.

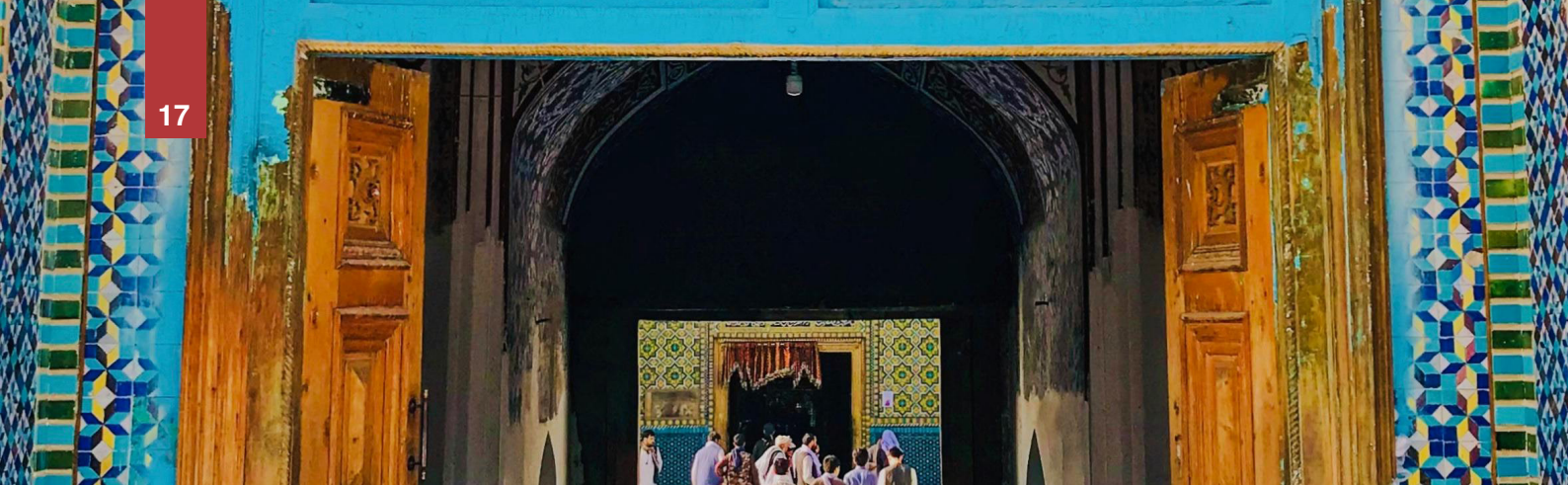
په شاهي اساسي قانون کې، لکه څنگه چې د فيض محمد ځلاند لخوا يادونه وشوه، د شاهي ويتو حق هم شامل و، د هغې د کرکې مادي سربيره. حتی که څه هم (محدود) د خلکو حاکميت د پاچا په شخصيت کې مجسم شوی و؛ هغه د خلکو د حاکميت او استازيتوب د عملي څرگنديدو څخه بهر او پورته ناست و: مقتنه قوه، چې قوانين يې هغه کولی شي تصويب ورکړي يا يې ونه ساتي. د پاچا لوړ مقام شايد تشریح کړي چې ولې طالبانو د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون غوره کړ، سره له دې چې لکه څنگه چې هارون رحيمي اشاره وکړه، د دوی بل ډول سخت مخالفت د دې ډيموکراتيکو نظرياتو سره په کلکه په خپل ځای پاتې دی. د ۱۹۹۲م کال د مجاهدينو اساسي قانون مسوده چې رحيمي ورته اشاره وکړه، او کوم چې طالبانو په لويه کچه د ۱۹۹۰مې لسيزې په وروستيو کې بيرته راگرځيدلی و، لاهم په اصل کې جمهوري و؛ اجرايوې (ولسمشر رباني) د خلکو د استازيتوب په پراخه پيراميترو کې ځای پر ځای

شوی و: تر هغه ځايه چې جمهوريتونه اندېښمن وو، يو بشپړونکی. په هرصورت، په ۲۰۲۱م کال کې جمهوريت، يا د هغې کومه بڼه، د ۱۹۹۰مې لسيزې د وروستيو په پرتله خورا جنجالي وه.

له همدې امله د ۱۹۶۴م کال ترتيب نقل کول او تعديل کول اسانه وو، لږترلږه تر هغه ځايه چې د اجرايوې قوې پورې اړه لري. د مقتنه قوې څخه پورته ناست، د پاچا مقام تر ډيره حده روغ پاتې شو؛ د هغه شخصيت يوازې د امير لخوا بدلولو ته اړتيا درلوده. حاکميت د نړۍ ملت پورې اړه نه درلوده، بلکې په مابعدالطبيعي توگه پخپله خدای ته و. د دې فزيکي مادي کول په يوه اوږدمهاله محاوره کې لنډيز شوي: سلطان (واکمن) د کلاسيک فقهو په وينا، د “ځمکې پر سر د خدای سيوري” په توگه کار کاوه. دا يوه ځانگړتيا وه چې د طالبانو لپاره پلي کيږي؛ دا هغه څه دي چې قاضي القضاات عبدالحکيم حقاني د طالبانو بنسټ ايښودونکي ملا عمر ته اشاره کوي.¹⁶

په دې حيثيت کې، واکمن ته د هغه د شخصيت لپاره طبيعي واک نه و ورکړل شوی، او نه هم د هغه مقام د کوم دنياوي فکر څخه اخيستل شوی و. هغه د خدای د ارادې (شريعت) او په پايله کې د حاکميت انعکاس او هغه لوبښی و چې له لارې يې اجرا کيده. حقاني ليکي، “د قانون اصلي سرچينه د الله تعالى او د هغه د پيغمبرانو او رسولانو احکام دي.”¹⁷ مفتي تقی عثمانی، هغه پاکستاني عالم چې ورسره طالبان عموماً گرمې اړيکې لري، دا په کلکه لنډيز کوي: “دنياوي واکمنان يوازې د دې [الهي] حاکميت په پايله کې عمل کوي، او د هغې تابع دي.”¹⁸ د تعريف له مخې، يو واکمن چې د الهي حکم په پلي کولو کې پاتې راځي، چې په شريعت کې څرگند شوی، په حقيقت کې هغه د واکمنۍ څخه بې برخې کوي.

نو شريعت څه وو؟ د قرآن کریم، نبوي روايت، د کلاسيک پوهانو د اجماع په گډون د مختلفو سرچينو څخه اخيستل شوی، دا يو تفسيري قانوني دود هم شامل کړ چې په ټاکل شويو سيمو کې د موجوده شرايطو او د مشورو پايلو ته په کلکه پام کوي. حقاني روښانه کوي، اسلام د عام قانون بنسټيز احکام او شرايط وضع کړي وو، چې جزئيات يې

خو قندهار د امير د ادې په توگه کار کوي. د نړيوالو ليدونکو څخه لری او د هغه د سلاکارانو نږدې حلقي ته نږدې، دا په قندهار کې دی چې امير د يوې موازي نيمه کابينې مشري کوي چې د کليدي پالیسۍ حکم کوي پداسې حال کې چې نورې يې ويتو کوي، تر ټولو بدنامه د نجونو د ښوونځيو او پوهنتونونو د پرانستلو څښلول دي. د ۱۹۶۴م کال اساسي قانون حکم وکړ چې د ولايتي شورا غړي به په محلي کچه وټاکل شي او دوی به په خپل وار سره ولايتي واليان وټاکي. خو لکه څنگه چې ځلاند روښانه کړه، دا هيڅکله عملي نه شو. مالي محدوديتونه او په عمومي ډول د سواد نيټه کچه د بريالي ولايتي ټاکنو پروراندې مقاومت وکړ، د دې نشتوالي معنی دا وه چې ولايتي واليان د پاچا لخوا د دوی د مستقيم ټاکل کيدو له امله “شاهي استازي” شول. د طالبانو په افغانستان کې د ډيفکتو او ډيفکتو ترمنځ داسې دوه گونۍ شتون نلري. دا تر يوې اندازې د کود شوي نورمونو نشتوالي له امله دی، او تر يوې اندازې د احتمالي اعتراض له امله چې طالبان به ټاکنو ته ولري. هغه څه چې په مؤثره توگه په ۲۰۲۳م کال کې پاتې کيږي د هغه څه عملي دوام دی چې په ۱۹۶۴م کال کې د اساسي قانون اړتياوې په سمه توگه پلي کولو کې پاتې راتلل وو. د ولايتونو واليان د قندهار څخه ټاکل کيږي، د معمول بدلونونو او د کابل د کابينې د نادره احضار سربيره، وروستی په ځانگړي ډول د رسمي پلازمينې په پرتله د قندهار او د هغې د کابينې لومړيتوب ښيي. اسلامي سياستونو نسبتاً دمخه د اجرايوې واک د اغيزمنۍ سپارلو اړتيا پيژندلې وه ځکه چې حکومتداري په پراخه کچه او پيچلتيا کې وده وکړه. په دې توگه، لکه څنگه چې په دوحه کې د طالبانو پخواني مذاکره کونکي يادونه وکړه، کابينه د امير د لوړ واک سره سره شتون نه درلود. دا د فرعي محصول په توگه شتون درلود او د هغې له امله.

له همدې امله مذهبي فقهو ته سپارل کيدی شي ترڅو وټاکي. دا بايد په قصدي ډول د مبهم ‘عامه گټو’ پر بنسټ وي: يو اړين مگر د انعطاف وړ عنصر چې د هغې ذاتي وختي او فضايي احتمالي حالت ته په پام سره. د سيمو په کچه د شريعت ځانگړتيا توپير د دې بنسټيزو احکامو سره د اطاعت له امله و، او نه د دې سره سره. په سياسي پروسه کې د خلکو گډون له دې امله د شريعت سره مل نه و او نه هم متقابل و، بلکې د هغې يوه برخه وه. هغه څه چې دا د رضايت او مشهور حاکميت له لارې د حکومت د روښانتيا وروسته نظرياتو څخه توپير کوي هغه لومړيتوب و چې عامه گډون ورکړل شوی و. په عصري اسلام کې، د خلکو گډون يو ټاکنوکی و. د روښانتيا وروسته اروپا کې، دا د ټاکنو کې په توگه ټاکل شوی و.

د طالبانو د افغانستان د ماهيت په اړه پوهه د شاهي اساسي قانون د نوم سره ورته ده. افغانستان د ۱۹۶۴م کال د اساسي قانون له مخې يو ‘خپلواک، واحد او نه ویشل کيدونکی دولت’ اعلان شو: هغه نوم چې د طالبانو کړنې ورسره سمون لري. د فدراليزم غوښتنې، چې په پراخه کچه يوازې يو وخت حاشیه شوي او اوس جلاوطن شوي جنگسالارانو پورې محدودې وې، د امريکايي اشغال له ړنگيدو سره په شهرت کې زياتې شوې. د مرکزي کولو پر بنسټ طالبانو په وړاندوينې سره دا له پامه غورځولي، حتی د فدرالي کولو نشتوالی د طالبانو په وړاندې د لنډ بغاوت لپاره د يوې ادعا شوې قضیې بيلې رامینځته کړه چې په لويه کچه بې طرفه شوې وه. سره له دې، مرکزي کول، چيرې چې واک متمرکز وي هغه ځای دی چې د ۱۹۶۴م او ۲۰۲۱م کلونو ترمنځ اصلي توپير مخې ته راځي. کابل رسمي پلازمینه وه او پاتې ده. دا هغه ځای دی چې بهرني ډيپلوماتان مېشت دي، کابينه راټوليږي، او له هغه ځايه د حکومتدارۍ رسمي دندې اجرا کيږي.

¹⁶ حقاني، د قضا تاريخ، ۲۹۷.

¹⁷ حقاني، د قضا تاريخ، ۱۹.

¹⁸ مفتی محمد تقی عثمانی، اسلام او سياست: د اسلام او سياسی نثری ژباړه (تورات خپرونه، ۲۰۱۷).

د طالبانو جوړجاړی منځنۍ لاره ده: په عمل کې په لویه کچه د افغانستان تاریخي معیارونه، په ظاهري بڼه کې مذهبي نښه.

2.5 د اجرائیوي توازن سره مبارزه

که امیر د خدای مجازي سیوری وای، نو بیا چا هغه ته حساب ورکاوه؟ د ځلاند په وینا، د تیوري له نظره، ځلاند غلط نه دی. لکه څنګه چې د ټولو سیاسي مسلو سره، تیوري یوازې د جامع پوهاوي نیمايي برخه جوړوي. په عملي شرایطو کې، لږترلږه د ملا ضعیف په وینا، امیر ته د مشورې ورکولو لپاره د مشورتي ادارې راتلونکې تاسیس په بشپړ ډول ممکن و. پداسې حال کې چې په رسمي ډول د کوم پابند ځواک نشتوالی، دا به امیر ته “مشوره” ورکړي، په بالقوه توګه په کلکه، د ورکړل شویو پالیسیو په ګټه یا خلاف. د رسمي پابند ځواک نشتوالی سره سره، یو خبرداری شتون درلود. دا ډول اداره به په ډېری احتمال سره د ور مذهبي فقه او لخوا په پراخه کچه کارمندان وي، چې “مشوره” به په مناسب ډول وزن ولري او د هغې تکرار رد کول به امیر د مشورې له پامه غورځولو تورونو ته اړ کړي: پخپله د شریعت یو بنسټ. د دې ډول مشورتي اداره به هم ښه ځای ولري چې د شریعت له روح سره د پالیسیو د اطاعت یا نشتوالي په اړه پریکړه وکړي. دا د عامه هوساینې (مصلح) په مسلو هم نظر ورکولی شي، که څه هم د دې په اړه وروستی پریکړه به د امیر سره وي. په دې کولو سره، په نهایت کې، دا کولی شي امیر مسؤل وګڼي. په هرصورت، ضعیف اعتراف وکړ چې داسې هیڅ اداره لا تر اوسه په رسمي ظرفیت کې شتون نلري. په دې وروستیو کې، ضعیف په عامه توګه د طالبانو د حکومتدارۍ په اړه د مخ په زیاتېدونکو پوښتنو د کمولو لپاره د اساسي قانون د تدوین غوښتنه

کړې ده.¹⁹

خو په دوحه کې د طالبانو پخواني مذاکره کوونکي د طالبانو د حکومتدارۍ په اړه یو څه وروستی کتنه وکړه. د ولایتي شوراۍ علماوو (د عالمانو شورا) د رابللو وروستی اعلان په پراخه کچه د طالبانو د حکومتدارۍ پراخه ودانۍ وروستی کړه.²⁰ ولایتي شورا، د ملا ضعیف د فرضي مشورتي ادارې په څیر، د رسمي واک څخه بې برخې وه. دوی معلم (معلوماتي) وو، نه مؤلزم (لازم). د “مشورې ورکولو” سربیره، تمه کیده چې د رسمي ټاکنو نشتوالي سره سره د سیمه ایزو استازو په توګه هم دنده ترسره کړي. په ټول افغانستان کې د پراخې پلرني ټاټوبي کې، ټولنیز مقام او مقام د عمر، پوهې یا شتمنۍ له لارې ترلاسه شو. دا د دې لوړوالي پایله وه چې دوی په شورا کې د غړیتوب لپاره وړ وګڼل شول. د دوی نفوذ تر هغه ځایه پورې و چې دوی په سیمه ایزه توګه نفوذ درلود او د عامه احساساتو په سمه توګه استازیتوب کولو لپاره موقعیت درلود. برعکس، امیر ته د دوی نږدې بې خنډه لاسرسۍ په خپلو سیمو کې د دوی ټولنیز نفوذ زیات کړ. دا هم د یادونې وړ ده چې په دې وروستیو کې په سیمه ییزه کچه اسلامي امارت پریکړه کړې چې د یوې اقلیت ډلې څخه یو استازی وټاکي چې په کابل کې د هندوانو او سکانو ټولنو په استازیتوب وکالت وکړي. دا ټاکل شوی استازی بلجیت سینګ نومیري او سک دی. هغه ټاکل شوی چې د کابل ښار د ۲۲ ښاروالۍ ولسوالیو د استازو په شورا کې یو مقام په غاړه واخلي. د هغه اصلي رول به په سیمه کې د میشتو هندوانو او سکانو

د حقونو او اندیښنو د ملاتړ په شاوخوا کې وي.²¹

خو د علماوو د شوراګانو نوم یو څه غلط نوم و؛ په دې شوراګانو کې قومي مشران او سوداګر هم شامل وو، او لکه څنګه چې یادونه وشوه، د اقلیتونو استازي هم شامل وو. د مذهبي اصطلاحاتو سره سم د شورا په نوم د دې شوراګانو د نومولو انتخاب د پام وړ و، ځکه چې هغه څه چې د کوچني اصطلاحاتو په توګه رد کیدی شي د هغې تر شا ډیر توضیحات پټ وو. د شورا اصطلاح د تاریخي پلوه مناسب، ملي کارول شوي او په محلي توګه کارول شوي اصطلاح جرګې سره په مخالفت کې غوره شوه: یوه دودیزه قومي شورا. ورته انتخاب په جون ۲۰۲۲م کې په کابل کې په ملي کچه لیدل کیدی شي. د “افغانستان د [دیني] عالمانو یوه لویه غونډه” کې د حکومت لخوا د ګډون لپاره د ټول هیواد څخه ۳،۵۰۰ استازي ولیدل شول. د ولایتي شورا په څیر، غلط نوم څرګند و: استازي یوازې دیني عالمان نه وو. دوی کې قومي مشران او سوداګر هم شامل وو. غونډه د امیر د شخصي وینا له لارې پای ته ورسیده چې د امیر سره د وفادارۍ د متفقه ژمنې سره پای ته ورسیده.²²

دا غونډه د افغانستان د تاریخي معیار سره په بشپړه توګه سمون خوري؛ په تیره پېړۍ کې ډیری داسې ډول ډول غونډې وشوې چې د حکومت واک ته د تقدیر ورکولو او د ملي شورا لخوا د هغې د تصویب د روښانه کولو له لارې د هغې مشروعیت ښودلو لپاره وې. په هرصورت، توپیر په هغه څه کې و چې هغه غونډه بلل کیده. دا ډول

غونډې پخوا “جرګې” بلل کیدې، چې د دوی ملي اعتبار او د کلتوري اصطلاحاتو منلو ټینګار کوي. په هرصورت، د طالبانو تکرار یو استثنا وه. لکه څنګه چې ملا ضعیف یادونه وکړه، دا ممکن د تیرو حکومتونو څخه د ځان توپیر کولو هڅونې له امله وي. تر ټولو مهمه دا چې دا د دوی د مذهبي اعتبارونو په قیمت د ډیر ملي متمرکز کیدو څخه د مخنیوي لیاالتیا له امله هم کیدی شي: یو تور چې په منظم ډول د دوی د دښمنانو لکه داعش لخوا د دوی په وړاندې لګول کيږي. د طالبانو جوړجاړی منځنۍ لاره ده: په عمل کې په لویه کچه د افغانستان تاریخي معیارونه، په ظاهري بڼه کې مذهبي نښه.

د اجرائیوي ځانګې د مرکزیت په پام کې نیولو سره او د مشورتي ادارو لخوا د ریښتیني مګر غیر مستقیم واک سره سره، د واکونو د جلا کولو مفهوم په څرګنده توګه ورک دی. ملا ضعیف وویل: “د واکونو د جلا کولو [مفکوره] د امارت په چوکاټ کې نه راځي.” “د واک سرچینه یوه ده.” دا یوازینی سرچینه امیر وه، لکه څنګه چې ځلاند تشریح کړه، سربیره پردې چې په کلاسیک اسلامي سیاستونو کې د حکومت د دریو جلا څانګو د پیژندلو نشتوالي باندې ټینګار وکړ. ځلاند تشریح کړه، د حکومت دنده د شریعت پلي کول وو، چې اجرائیوي یې مسؤل و. لکه څنګه چې ځلاند روښانه کړه، په قندهار کې د امیر د دفتر څخه د فرمانونو لړۍ یوازې د اجرائیوي واکمنۍ نوره هم ثابته کړه.

21 د کابل ښاروالۍ، “کابل ښاروالۍ / ښاروالۍ کابل/ کابل ښاروالۍ، (X پخوانی تویټر)، د اکتوبر 16، 2023.

<https://x.com/KblMunicipality/status/1713834926163079430>.

22 د ازادي راډیو/ ازادي راډیو، “په کلکه کنټرول شوي افغان جرګه د طالبانو د حکومت د په رسمیت پیژندلو لپاره د ملتونو د غوښتنې سره پای ته ورسیده”، راډیو فری اروپا، راډیو لیبرټي، ۲ د جولای ۲۰۲۲،

<https://www.rferl.org/a/afghanistan-taliban-jirga-ends/31926224.html>.

19 د افغانستان د روان وضعیت په اړه د محترم ضعیف صاحب خبرې. //چل لاري او پښهاندونه (یوتیوب، ۲۰۲۳)،

<https://www.youtube.com/watch?v=IPz5M5wIK0w>.

20 د عالیقدر امیر المؤمنین حفظه الله د فرمان پر اساس د بامیانو، غور، نورستان، لغمان، میدان وردگو، سرپل او دایکندی وزیر د علماوو شورا جوړ شوی دی. ۱/۷

<https://x.com/rtapashto/status/1703419940663939146>

3.5 عدلیه

قضایه قوه شاید د طالبانو له واکمنۍ وروسته د حکومت تر ټولو فعاله اداره وه. دا حقیقت چې امیر د طالبانو په پخواني امارت کې د لوړ پوړي قاضي په توګه دنده ترسره کړې وه، د قضایي قوې اهمیت نور هم روښانه کړ. آدم باکزکو، چې د افغانستان په اړه یو څیړونکی او د طالبانو د محکمو په اړه د یو کتاب لیکوال دی²³، د قانون اهمیت د اخلاقي کولو د یوې مقدسې وسیلې په توګه روښانه کوي، چې اهمیت یې زیات نه شي کېدای. د باکزکو تحلیل پخپله د عبدالحکیم حقاني لخوا ملاتړ کېږي.²⁴ حقاني لیکي، په هیڅ ډول په غیر یقیني شرایطو کې، “قضاوت د [...] تر ټولو لوړو اعمالو او د خدای تعالیٰ په باور وروسته د قوي مکلفیتونو څخه دی.” د امارت مخکښ ایډیالوژست، اوسنی قاضي القضاات او همدارنګه د امیر یو استاد او باوري، دا حقاني و چې د پراخو قضایي اصلاحاتو د څارنې دنده ورته سپارل شوې وه. د امیر او حقاني ترمنځ بې له شکه شخصي اړیکو سره سره، دا امکان نه درلود چې دا د قضایي خپلواکۍ لپاره ورکړل شوي متني اهمیت له پامه وغورځوي؛ په دودیزو متنونو کې په دې باندې ډېر ټینګار شوی دی. د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د صحابه کرامو او نږدې ځای ناستو په اړه ډېرې روایتونه شته چې د مرکز لخوا د قاضیانو د ټاکلو وروسته د هغوی خپلواکۍ ته اشاره کوي. حتی حقاني د ظاهر شاه (۱۹۳۳-۱۹۷۳) په دوره کې د محکمو د زیاتیدونکې خپلواکۍ ته

په ضمني تایید سره اشاره کړې وه.²⁵

د یو پابند مرکزي قانون په نشتوالي کې، سیمه ییزو قاضیانو په لوړه کچه خپلواکي کاروله او کله چې ناڅرګنده وه، تقریباً په ځانګړي ډول د حنفي قانوني متنونو ته اشاره کوله. د دې متنونو حواله ځکه وشوه، او د مرکزي قانون نشتوالي سره سره نه. د طالبانو دوه ګونۍ چلند د دولتي قانون په وړاندې، په ځانګړې توګه که چېرې د کلاسیک فقه (فقه) څخه لوړ وي، رحيمي یادونه وکړه.²⁶ دا دوه ګونۍ چلند په عمل کې ژباړل شوی و. د قاضیانو د لوړې کچې انعطاف سره او د حکومت کود ته د لاسرسي پرته د قضاوت کولو دمخه د عصري طریقي عملیات د ورځې امر و. په هرصورت، دا حالت څومره وخت دوام وکړ، ناڅرګند و. د طالبانو د چارواکي په وینا، یو مرکزي قانون یوازې د پراخ اساسي قانون د یوې برخې په توګه تالیف او عملي کېدنی شي ځکه چې ‘قضایي چارې [لا دمخه] د فقهې په کتابونو کې روښانه وي.’

د قاضي القضاات سره نږدې او د سترې محکمې د اجرائتو سره بلد یو قانون پوه، د خپلې مرکې په ترڅ کې څرګنده کړه چې حقاني په ټول هیواد کې په مکرر ډول سفرونه کول. د قانون پوه په وینا، د دې سفرونو موخه د محکمو د اجرائتو څارنه او د قاضیانو سره اړیکې وې. وروستی موخه، چې حقاني غوښتل د رسنیو له پامه لرې وساتل شي، د یو ګډ قضایي کود تالیف و. د قانون پوه په ټینګار

په پام سره، د قندهار د زیاتیدونکې ټینګار سره یوځای، د مرکزي قانون د خپرولو امکان، حتی یو پابند کوونکی هم، رد نه شي کېدی. که داسې وي، د حلاق د پوهې له مخې، دا به په یو وخت کې طالبان ریښتیني عصري غوښتونکي او د شریعت ریښتیني له منځه وړونکي کړي.

خو قضایي اصلاحات دوام لري. د سترې محکمې یوې سرچینې د طالبانو لخوا د زرګونو ملکي مامورینو د ګوښه کولو راپور ورکړ. هغه وویل چې د دوی لوېدیځ پلوه حقوقي روزنه په پراخه کچه د طالبانو په هیواد کې د سپکاوې په سترګه کتل کېده او د زور په توګه ګڼل کېده. په سلګونو مفتیانو په تدریجي ډول د دوی ځای ناستي کول ډیری یې د حکومت د بیوروکراسۍ د ماشینري یا د هغه قانوني تیوري د ژباړې سره نا اشنا وو چې له هغې څخه دوی فارغ شوي وو. په سلګونو مفتیان د ۲۰۲۳م کال په اګیست کې د لسو ورځو په ژور کورس کې شامل شوي وو ترڅو دوی د حکومتي خدماتو لپاره ښه سمبال کړي. د سترې محکمې چارواکۍ لیواله و چې ټینګار وکړي چې د زاړه قانوني او قضایي رژیم په بشپړ ډول له پامه نه دی غورځول شوی. اداري پروسیجرونه او پروتوکولونه لاهم د پخوانیو حکومتونو او عالمانو سره سمون لري، پشمول د مولوي عبد الواسع د طماسوق الفزات الامانيه د ۱۹۲۰مې لسیزې څخه. بیوروکراسي په لویه کچه د پخواني حکومت د قانوني رژیم لخوا تنظیم شوې وه.

سره، دا د یو پابند کود په توګه د فعالیت کولو لپاره نه وه چې په مساوي ډول پلي شي، بلکې د لارښوونو د یوې تولیدي لړۍ په توګه کار کول وو. د قانون پوه په وینا، د قاضیانو لپاره یوازینی اړتیا تر هغه ځایه پورې غځول شوې وه چې د دوی پرېکړې باید د حنفي مذهب دننه موندل شوي احکامو په حدودو کې وي. قانون پوه و چې دا د نورو اسلامي دودونو د نه منلو له امله نیوکه کېدی شي، مګر لیواله و چې روښانه کړي چې اړتیا پراخه وه. دا به ډیزاین او جمله شي ترڅو قاضیانو ته اجازه ورکړي چې هغه احکام او نظرونه پلي کړي چې استثنایي جوړوي او په لازمي ډول د تاسیس شوي یا ډیر عام دریځونو سره مطابقت نلري. هغه کتابونه او متنونه چې اوس مهال د قاضیانو لخوا د لارښود په توګه کارول کېږي متنوع وو؛ په دوی کې د حنفي مکتب د بنسټ ایښودونکو (لکه شیباني او ابو یوسف)، او همدارنګه د ۱۹مې پېړۍ د عثماني مدني قانون شامل دي. د سیمه ایز نوښت لپاره د اوسني پلاوي سره سره، د سیمه ایزو قضایي اجرائتو په اړه خورا لږ پیژندل شوي یا راپور شوي دي. د قاضیانو د سیاسي ګټو په وړاندې د خپلواکۍ ښودلو مثالونه، په پایله کې، په عملي توګه نامعلوم پاتې دي.

په عین حال کې، ځلاند د امیر د اوسني مرکزیت په ټینګار کولو کې لیواله و؛ د قصاص (د اعدام سزا) سزاګانې هغه ته د وروستۍ تصویب لپاره واستول شوې. دې مرکزیت ته

23 آدم بیکزکو، لا ګوری پار لی دروېټ. په افغانستان کې د طالبانو لاس ته راوړنې (CNRSنسخي، ۲۰۲۱).

24 حقاني، د قضا تاریخ، ۱۶.

25 حقاني، د قضا تاریخ، ۲۹۷.

26 رحيمي، "د طالبانو د اسلامي سیاست سره د اساسي قانون حساب: په وړاندې سخته لاره."

6. پایله

د طالبانو د راتلونکي چلند وړاندوینه کوم اسانه کار نه دی. د دې ډلې ډیری نظریات او پلانونه، په ځانګړې توګه په لوړو پوړیو کې، په اسرار کې پټ پاتې دي. دا تر یوې اندازې د یو پټ ځیرکتیا له امله دی چې د لسیزو جګړو پایله ده، سربیره پردې د مېهمنوب لپاره د سیاسي حساب شوي غوره توب او پدې توګه هیڅ ډول ژمنې ته بې حسابه پاتې کیدل. بل په جدي توګه کم راپور شوی فکتور په حکومت کې د دوی نسبي بې تجربې او اړین ارتباطات دي. که څه هم د دوی د ځانګړتیاوو محافظه کار نظر او کلاسیک اسلامي روزنې په پام کې نیولو سره، د دوی هڅه د افغان کلتور او سیاسي تاریخ سره په مطابقت کې د ساتنې او عمل کولو هڅه ده او د امکان تر حده د اسلامي لباس سره د پالش کولو لیوالتیا ده. د دې یوه غوره بیلګه د ولایتي شورا او همدارنګه د ۲۰۲۲م کال د جون میاشتې ملي غونډه ده. د شورا په نوم، دوی د دودیزو جرګو په څیر فعالیت کاوه، او نه یې غږ یوازې په دیني عالمانو پورې محدود وو.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، والیان، د امیر لخوا د دوی د مستقیم ټاکل کیدو له امله، د اجرایوي قوې دننه د غالب چلند استازیتوب کولی شي. د پروان ولایت د والي لخوا وروستی اعلامیه د پام وړ وه. والي، په یوه غونډه کې، د ۲۰۰۴م او ۱۹۶۴ اساسي قانونونه په بشپړ ډول غیر اسلامي وبلل، تر هغه حده چې دوی د خپل جواز م کلونو له مخې د خنزیر غوښې ته ورته وو.²⁷ په هرصورت، دا د امیر د پورته ذکر شوي اعتراف لخوا رد شو چې پخپله یې والي ټاکلی و. د امیر د اعتراف او سختو معیارونو سره سم، د پخوانیو قانون په عملي تطبیق کې د منلو وړ و. حتی که د طالبانو د سیاست له مخې، پخواني اساسي قوانین په فلسفي لحاظ انحرافي وو، د اساسي قانون ظاهري منل د خنزیر غوښې پورې اړوند ټول بندیز څخه ډیر لري وو. له همدې امله، سیاسي نمایش او ګټې باید په پام کې ونیول شي.

یو شی یقیني دی: د حکومتدارۍ په مسلو کې د طالبانو تیوريکي چلند خورا دودیز دی، په لوړه کچه د اجرایوي دفتر په اړه متمرکز دی، او د حکومت د عصري او په

نړیواله کچه غالبو تیوریو څخه توپیر لري. اصطلاحات لکه ډیموکراسي، د خلکو استازیتوب، د واکونو جلا کول، کنټرول او توازن، په لویه کچه د طالبانو د لغاتونو یا پوهاوي لپاره سپکاوی دی. اجرایوي قوه لاهم خورا مهمه ده؛ د طالبانو یو چارواکي مور ته وویل چې د اساسي قانون د بیاکتنې لپاره د امیر ټاکل شوي کمیټه په قندهار کې میشته وه. د هغې غونډې نه یوازې د کابل په غیاب کې ترسره شوې، بلکې حتی غږ یې په کابل کې نامعلوم پاتې شول. سره له دې، د علماوو د شورا په څیر د ارګانونو شتون د طالبانو لپاره د عامه نظر څخه په بشپړه توګه لرې پاتې کیدو امکان منع کوي او په دې اساس دوی دمخه د مشروعیت رامینځته کولو هڅه کوي. ایا د عامه نظرونو پوهاوی به د پالیسۍ بدلونونو لامل شي یا نه نامعلوم پاتې دی؛ تر دې دمه، پایلې ګډې شوې دي.

د دې ساحوي ماموریت په جریان کې راټول شوي معلومات د طالبانو د پخوانیو اساسي قوانینو څخه په بشپړه توګه د وتلو احتمال څرګندوي، ځکه چې اسلام ته مخکې له مخکې ټاکل شوي او ټاکل شوي اهمیت ورکړل شوی دی. سربیره پردې، د پخوانیو حکومتونو د افغانستان په بریالیتوب سره د ټولنیز 0 یا حتی په بریالیتوب سره پلي کولو کې د ناکامۍ په پام کې نیولو سره، حتی په څرګنده توګه سیکولر نظریات، د طالبانو لخوا هر ډول قانوني بدلونونه به په ندرت سره په عمل کې بنسټیز وي. د پخوانیو حکومتونو دا ناکامي په لویه کچه تعقیب کیدی شي. قاضي تینګار وګر چې د ۲۰۰۴م کال د اساسي قانون یوه کمزوري د واکونو د جلا کولو رسمي کولو سره سره د اجرایوي ځانګړي برلاسې وه. د طالبانو د سیاست په وینا، دا کمزوری نه و؛ ټول هغه څه چې ورته اړتیا وه د مخکې له مخکې موجود واقعیت تدوین و، او نه، لکه څنګه چې پخوا قضیه وه، برعکس. له همدې امله، هر پخوانی تیوريکي چوکاټ یا عملي تطبیق به هغه ځای تعدیل شي چېرې چې د اسلامي هدف لپاره مناسب نه وي (د طالبانو د پوهاوي سره سم). چېرې چې هیڅ یو د اعتراض وړ نه و، لکه څنګه چې د طالبانو د سیاسي نمایش بنودنه بنودل شوې، دا به په خاموشۍ سره په خپل ځای پاتې شي.

کتابتون

Ahmed, Faiz. Afghanistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empires. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017.

Baczko, Adam. La guerre par le droit. Les tribunaux Taliban en Afghanistan. CNRS éditions, 2021.

Government of Afghanistan. "Constitution of Afghanistan = Assasi Qanun (1964)." Arthur Paul Afghanistan Collection, 2005. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=afghanenglish>.

Gregorian, Vartan. The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization; 1880 - 1946. Stanford, California: Stanford University Press, 1969.

Gul, Ayaz. "Taliban Ban Afghan Political Parties, Citing Sharia Violations." Voice of America, August 16, 2023. <https://www.voanews.com/a/taliban-ban-afghan-political-parties-citing-sharia-violations/7228136.html>.

———. "Taliban Say They Will Use Parts of Monarchy Constitution to Run Afghanistan for Now." Voice of America, September 28, 2021. <https://www.voanews.com/a/taliban-say-they-will-use-parts-of-monarchy-constitution-to-run-afghanistan-for-now/6248880.html>.

Hallaq, Wael. The Impossible State - Islam, Politics, and Modern Predicament. New York: Columbia University Press, 2012.

Halton, Phil. Blood Washing Blood: Afghanistan's Hundred-Year War. Toronto: Dundurn, 2021.

Haqqani, Abdul Hakim. History of the Judiciary. Manchester: Qasim al-Uloom, 2023.

Kabul Municipality. "Kabul Municipality." X (formerly Twitter), October 16, 2023. <https://x.com/KblMunicipality/status/1713834926163079430>.

Kakar, Muhammad Hasan. A Political and Diplomatic History of Afghanistan, 1863-1901. Brill's Inner Asian Library, Volume 17. Leiden, Boston: Brill, 2006.

———. Afghanistan in the Reign of Amir Abd Al-Rahman Khan. University of London, 1974.

Khān, 'Abd al-Rabb. Risālah-'i Puṣhto, Itā'-at-i ūl'a al-amr. Kābul: Maṭba' Sīnkī Māshīnkānah Dār al-Salṭānah Kābul, 1915. <https://www.loc.gov/resource/amedpllc.00062196658/>.

Rahimi, Haroun. "A Constitutional Reckoning with the Taliban's Brand of Islamist Politics: The Hard Path Ahead." Peace Studies VIII. Afghan Institute for Strategic Studies, 2021. https://www.aiss.af/assets/aiss_publication/Reckoning_with_Islamist_Politics.pdf.

———. "Remaking of Afghanistan: How the Taliban Are Changing Afghanistan's Laws and Legal Institutions." NUS Institute of South Asian Studies (ISAS), July 26, 2022. <https://www.isas.nus.edu.sg/papers/remaking-of-afghanistan-how-the-taliban-are-changing-afghanistans-laws-and-legal-institutions/>.

RFE/RL's Radio Azadi. "Tightly Controlled Afghan Assembly Closes with Call for Nations to Recognize Taliban Government." RadioFreeEurope, Radio Liberty, July 2, 2022. <https://www.rferl.org/a/afghanistan-taliban-jirga-ends/31926224.html>.

Tolo News. "Parwan Governor, Citing Supreme Leader, Says Previous Constitution Invalid," August 4, 2022. <https://tolonews.com/afghanistan-179259>.

Usmani, Mufti Muhammad Taqi. Islam and Politics: A Translation of Islam Awr Syasi Nazarizat. Turath Publishing, 2017.

د افغانستان د روان وضعیت په اړه د محترم ضعیف صاحب ځانګړي مرکه. #حل لاری او پشنهادونه Youtube, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=IPz5M5wIK0w>.
د عالیقدر امیر المؤمنین حفظه الله د فرمان پر اساس د بامیانو، غور، نورستان، لغمان، میدان وردګو، سرپل او دایکندي ولایتونو د علماوو شوراوې جوړې دي Twitter/X, 2023. <https://x.com/rtapashto/status/1703419940663939146>.

[27] طلوع نیوز، "د پروان والي، د ستر مشر په حواله، پخوانی اساسي قانون باطل بولي"، ۴ د اګست ۲۰۲۲.

<https://tolonews.com/afghanistan-179259>.

CORDOBA PEACE INSTITUTE

GENEVA

معهد قرطبة للسلام

د افغان طالبانو د اساسي قانون مسوده د تيوري او عمل تر منځ، نوي پيل او محاسبه دوام

نومبر ۲۰۲۴

عزيز خان او احمد وليد كاكړ